

Іван-Павло ХИМКА

**ВОЄННІ ЗЛОЧИНІ:
БІЛА ПЛЯМА У КОЛЕКТИВНІЙ ПАМ'ЯТІ
ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ДІЯСПОРІ¹**

Будь-хто, переглянувши медії (особливо електронні) української північноамериканської діяспори, буде вражений, наскільки вони одержимі питанням підозрюваних у воєнних злочинах. Розшук воєнних злочинців у них представлено як полювання на відьом, що завдає лиха майже виключно невинним людям і плямує репутацію українців загалом. Утім, з боку української діяспори майже не було спроб розглянути проблему не таким самооборонним способом, а радше самокритично. Натомість навіть про добре задокументовані військові злочини, як-от масові вбивства поляків на Волині Українською Повстанською Армією (УПА) в 1943–1944 рр., говориться як про «гадані». Аналогічно ставиться під сумнів і співпрацю української допоміжної поліції у винищенні єреїв за Голокосту. Діяспора вдається до подвійних стандартів щодо військових злочинів і злочинів супроти людства, які вчинили українці і які вчинено супроти них. Із відкриттям колишніх радянських архівів діяспори інтелектуально все важче заперечувати воєнні злочини, вчинені з боку українців. На неї-бо давно чекає болісна, але чесна оцінка української участі у жахіттях війни.

Ця стаття порушує гостру проблему воєнних злочинів, що їх вчинили українці у Другій світовій війні, як елемент (чи радше його відсутність) колективної ідентичності діяспори². Висловлені тут погляди великою мірою під有价值ують консенсус, який там склався. Справді, я намагався написати текст, який би був для того консенсусу неприйнятний, який би його підважував і готовував місце для подальших виступів. Я не досліджував усіх текстів, дотичних до теми, що з'явилися у діяспорі (і це навряд чи є необхідним для такої статті, як ця), а натомість зосередився на сучасних електронних медіях: це «The Ukrainian Weekly» за останні роки, доповнені аналізом ретроспективної вибірки статей зі «Свободи»³ та збірки матеріалів важливої конференції 1983 року, присвяченої українсько-єврейським відносинам⁴.

¹ Англійська версія цієї статті опублікована в інтернетівському часописі «Spaces of Identity», див. http://www.univie.ac.at/spacesofidentity/_Vol_5_1/_PDF/Himka.pdf.

² Хочу подякувати всім, хто читав цей текст і висловлював свої зауваження до його попередніх версій: Христі Хомяк, Девіду Марплзу, Алану Рутковському, сестрі Софії Сеник, Андрієві Заярнюку. Не всі з них згідні з поглядами, висловленими у цій статті, відповідальність за які лежить цілковито на мені.

³ Я вдячний Тарасу Курилу, який переглянув для мене «Свободу» за 1950, 1960, 1970 і 1980 роки.

⁴ Potichnyj P., Aster H., eds. Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Edmonton, 1988.

* * *

Кожен, хто переглядатиме медії, особливо електронні, української північноамериканської діаспори, буде вражений тим, як багато уваги вони приділяють проблемі підозрюваних у воєнних злочинах під час Другої світової війни⁵. Це триває досить довго. Преса, а також українські діаспорні науковці⁶, занепокоєно стежили за роботою комісії Дешена (*Deschênes*), створеної у 1985 р. для виявлення військових злочинців у Канаді. Преса також ретельно стежила за американським та ізраїльським судовими процесами проти американського українця Івана (Джона) Дем'янюка, якого обвинувачення ототожнювало зі зловісним «Іваном Грозним» – садистичним охоронцем одного із нацистських таборів смерті. Діаспорна преса подавала ці суди як травестію правосуддя. Та й загалом розшук військових злочинців у ній описується як полювання на відьом⁷, що завдає лиха майже виключно невинним людям і плямує репутацію всіх українців. Однак із боку української діаспори майже не було спроб розглянути проблему у менш самооборонний спосіб, більш самокритично. (Кілька винятків буде згадано далі.)

Натомість це питання оповите цілковитим мовчанням і небажанням брати до уваги навіть добре задокументовані воєнні злочини, як-от масові вбивства поляків на Волині Українською Повстанською Армією (УПА) в 1943–1944 рр.⁸ та участь української допоміжної поліції у винищенні євреїв за Голокосту⁹. У

⁵ Матеріали на цю тематику регулярно з'являються на веб-сайтах Конгресу українців Канади (*Ukrainian Canadian Congress*) (<http://www.ucc.ca>), Українського Канадського Товариства Громадських Свобід (*Ukrainian Canadian Civil Liberties Association*) (<http://www.uccla.ca>), а також у діаспорному інтернетівському інформаційному бюллетені E-Poshta (http://groups.yahoo.com/group/Myroslava_e-poshta-canadaus/).

⁶ Boshyk Y., ed. Ukraine during World War II: History and Its Aftermath: A Symposium. Edmonton, 1986. Див., зокрема, частину 2: «Історія та її наслідки: вистежуючи воєнних злочинців у Канаді і США» (*History and Its Aftermath: Investigating War Criminals in Canada and the United States*).

⁷ Наприклад: *Luciuk L. Wasyl Odynsky a Victim of Modern-Day Witch-Hunt* // Ukrainian Weekly. 25 March 2001. *Connolly M. T. Luciuk Commentary Much Appreciated* // Ukrainian Weekly. 13 May 2001. Вживанося й інші терміни: «...пролобійовані суди-вистави» (lobby-inspired show trials). *Harasymiw E. Letter to Edmonton Journal Regarding War Crimes Issue* // Ukrainian Weekly. 8 October 2000.

⁸ «Нам потрібен медійний вартовий, який би переглядав усю пресу, поширював інформацію про викривлення і вимагав їх виправлення. Щойно минулого тижня у “New York Daily News” з’явилася стаття одного з членів її редакції, яка стверджує що під час Другої світової війни українці винищували польських католиків». *Iwasiwka R. Yes, We Should Hire a PR Firm* // Ukrainian weekly. 30 January 2000. Типовими є згадки на кшталт про «відзначення т. зв. волинських подій 1943 р., у яких УПА, за звинуваченнями, знищувала польські поселення та вбила від 30 тис. до 60 тис. поляків». *Zakydalsky O. Commemorations of 1943 Events in Volyn: Perspective of Ukrainians in Poland* // Ukrainian Weekly. 8 June 2003. «У 2003 р. польська влада планує відзначити річницю, за їхніми словами, “волинської різанини” – гаданого масового вбивства етнічних поляків українським підпіллям на Волині в Україні у 1943 р.». *Treasure Trove of Ukrainian Historical Archives Discovered in Poland* // E-Poshta. 19 February 2003. Виділення мої.

⁹ У 1980-х рр. для видатного українського політолога все ще було питанням, чи українці «служили лише як охоронці, чи також вбивали євреїв». *Bilinsky Y. Methodological Problems*

своєму поданні до комісії Дешена у 1986 р. Іван (Джон) Сопінка, адвокат від Конгресу українців Канади, стверджив, що українські націоналістичні організації «жодним чином не були союзницькими до нацистів»¹⁰. Також заперечувалося, що український рух часів Другої світової війни мав будь-які ідеологічні настанови, здатні сприяти участі в актах геноциду. Наприклад, ветеран УПА і військовий історик Лев Шанковський заявив на одній із дискусій за круглим столом, що організованого антисемітизму «в Україні... ніколи не було. Але існує міт про український антисемітизм, який підігрівається... “під батutoю Москви”»¹¹.

У діаспорі часто стикаєшся з подвійними стандартами в обговоренні військових злочинів і злочинів супроти людства, які вчинили українці і які вчинено супроти них. Зокрема, спогади і свідчення очевидців, що свідчать на користь першого, трактуються як не варти довіри, на відміну від тих, які свідчать на користь другого. Тобто польські чи єврейські прямі свідчення про військові злочини українців відкидаються як тенденційні, хоч важливий український вікtimний наратив, Голодомор 1932–1933 рр., спирається якраз на такі джерела¹². Часто використовується той аргумент, що наказу УПА знищувати польське населення на Волині так і не знайдено¹³. З іншого боку, те, що Голодомор 1932–1933 рр. був наслідком зумисної політики, в американській діаспорі ніколи не піддавалося сумніву, хоч для такого трактування бракує беззаперечних доказів (як і щодо єврейського Голокосту). Злочини нацистської польської поліції до певної міри служать поясненням чи виправданням атак на польські села на Волині¹⁴, проте українським діаспорним авторам ніколи не спадало на думку, що так само можна говорити про колективну відповідальність за злочини української нацистської поліції.

and Philosophical Issues in the Study of Jewish-Ukrainian Relations during the Second World War // *Ukrainian-Jewish Relations*, ed. Potichnyj and Apter, *Potichnyj P., Apter H.*, eds. Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. Edmonton, 1988. P. 380. Про заперечення вини української поліції див.: *Himka J.-P. Ukrainian Collaboration in the Extermination of the Jews During the Second World War: Sorting Out the Long-Term and Conjunctural Factors* // *Frankel J.*, ed. *The Fate of the European Jews, 1939–1945: Continuity or Contingency*. New York, 1997; Див. також: *Finder G. N., Prusin A. V. Collaboration in Eastern Galicia: The Ukrainian Police and the Holocaust* // *East European Jewish Affairs*. Vol. 34, no. 2. Winter 2004. Pp. 95–118.

¹⁰ «Ukrainians during World War II», Ukrainian Canadian Congress position paper, 19 June 1999. Див.: *Sopinka J. Submission to the Commission of Inquiry on War Crimes*. Toronto, 1986.

¹¹ Про проблему антисемітизму в Україні // Свобода, 3 лютого 1960 р.

¹² Класичними текстами є: *Pidhainy S. O., et al., eds. The Black Deeds of the Kremlin: A White Book*, vol. 1: *Book of Testimonies*. Toronto, 1953. Úѣ *Mace J. E., Heretz L.*, eds. *Oral History Project of the Commission on the Ukraine Famine*, 3 vols. Washington, 1990.

¹³ *Kuzio T. Commemorating 1943 Events in Volyn* // *Kyiv Post*. 10 April 2003. *Kuzio T. How Poland is Commemorating the Volyn Events of 1943 the Wrong Way* // *Ukrainian Weekly*. 25 May 2003.

¹⁴ Таке пояснення криється і в тексті Кузьо: *Kuzio T. Commemorating 1943 Events in Volyn*. Кузьо пише, що «важливим фактором у Волинському конфлікті» було те, що «нацисти замінили українських поліцейських, які втекли до УПА, місцевими поляками». Подібне пояснення див. також у: *Zakydalsky O. Commemorations of 1943 Events...* Дії поляків у *Schutzmanschaften* є звичним виправданням, яке українські націоналісти використовують для атак УПА на польське цивільне населення.

* * *

Заперечення воєнних злочинів пов'язане з конструюванням українських віктических наративів, хоча воно вмотивовано також іншими факторами¹⁵. Найважливішим із таких наративів, звичайно, є Голодомор 1932–1933 рр. у Радянській Україні, який діяспорні українці часто ставлять в один ряд з Голокостом¹⁶. Ярослав Білінський висловив цю позицію на українсько-єврейській конференції 1983 року, що збіглась у часі з 50-літтям Голодомору. Професор Білінський заперечив «причинно-наслідковий зв'язок між стверджуваною участю комуністів єврейського походження у колективізації сільського господарства і Великому Голоді та будь-якою доведеною участю екстремістів українського походження у Голокості». Але згодом він ствердив, що «кожна спільнота обов'язково має поставити перед собою гостре питання про свою частку вини, проте тут можна дійти поспішних висновків та будувати стереотипи. Щоб уникнути культивування загрозливих стереотипів з українського боку, давайте досліджувати відповіальність за Великий Голод так само обачно, як багато євреїв досліджують відповіальність за Голокост. Як за логічними, так і моральними критеріями обидві трагедії є рівнозначні. Геноцид є геноцидом»¹⁷. Згодом, на тій самій конференції, під час дискусії за круглим столом, він висловив свою позицію чіткіше, ствердивши, що українську участь у Голокості слід осмислювати приблизно так само, як єврейську участь у Голоді¹⁸.

¹⁵ Джон Грекорович (John Gregorovich), голова УКТГС, зокрема пише: «Українців частіше зображують як лиходіїв, а не жертв, якими вони були насправді». Див.: *Holocaust Education Is Supported by Ukrainian Canadian Community // Ukrainian Weekly*. 31 October 1999. Віденський історик Андреас Капелер зауважив, що внаслідок досвіду, набутого у ХХ ст., українці розвинули мартирологію, яка відиграє велику роль у їхній національній мітології. «Проте водночас вони частенько забивають, що українців можна відшукати не лише серед жертв тоталітарних режимів, але і поміж виконавців злодіяння цих режимів». *Kappeler A. Der schwierige Weg zur Nation: Beiträge zur neueren Geschichte der Ukraine*. Wien, 2003. S. 19.

¹⁶ Питання Голодомору часто порушувалося серед американських українців у зв'язку з процесом Івана Дем'янюка. Див.: *Sharfman G. The Quest for Justice: The Reaction of the Ukrainian-American Community to the John Demjanjuk Trials // Journal of Genocide Research*. Vol. 2, no. 1 (2000). Pp. 68, 70, 78. «У час, коли політичні лідери... вимагають компенсацій жертвам єврейського голокосту, загиблі в українському геноциді ігноруються». *Lewytskyj M. Great Famine Commemoration Bears Witness to Genocide // Ukrainian Weekly*. 14 November 1999 (цитуючи Володимира Курила). «...голокост-голодомор». *Mylton G. V. Books Expose Famine-Genocide // Ukrainian Weekly*. 8 October 2000. «....голокост заподіяний українському народові радянською владою під час штучно створеного Великого Голодомору 1932–1933 рр.». *Sawon I. Famine Memorial United Our Community // Ukrainian Weekly*. 3 December 2000. Один шведський учений, порівнявши українські підручники з історії, написані в Україні, з підручником, що його написав історик з Торонто Орест Субтельний, зазначив, що у «жодному з переглянутих українських підручників з історії немає свідомого зіставлення Голодомору і Голокосту, на відміну від північноамериканського випадку. В Ореста Субтельного таке зіставлення, навпаки, присутнє у поясненні, що Голодомор значить для української спільноти». *Öhman J. From Famine to Forgotten Holocaust: The 1932-1933 Famine in Ukrainian Historical Cultures // Karlsson K.-G., Zander U., eds. Echoes of the Holocaust: Historical Cultures in Contemporary Europe*. Lund, 2003. P. 242.

¹⁷ *Bilinsky Y. Methodological Problems... P. 387.*

¹⁸ *Round-Table Discussion // Potichnyj P., Aster H., eds. Ukrainian-Jewish Relations in Historical Perspective. P. 484.*

Віктор Борісов, співзасновник і президент фундації «Тризуб Голівуд» (Hollywood Trident Foundation), звертаючись у Блумінгтоні 2003 р. до зборів, присвячених пам'яті Голодомору-геноциду, скаржився: «Багато з нас із болем усвідомлює, що будь-хто на цій планеті знає про Голокост, але мало хто чув про Голодомор». Він вважає, що цю ситуацію зумовили дві причини: 1) «Гітлер програв війну, Росія виграла війну»; 2) «Росія... витратила купу грошей і десятиліття зусиль на очорнення і дискредитацію всього українського. Українці, навіть ті, котрі ще носять на своїх руках нацистські концтабірні татуювання, шаблонно тавруються як нацистські симпатики та колаборанти, просто щоб дискредитувати їхню позицію». На думку Борісова, між українським Голодомором та Голокостом був причинно-наслідковий зв'язок: «Хоча Гітлер і Сталін ненавиділи один одного, кожен із них також вивчав методи супротивника. Коли стало очевидно, що Росії зійшов з рук такий масовий геноцид в Україні, Гітлерчувся вільним взятися до Голокосту»¹⁹.

В інтернетівській дискусії навесні 2002 року історик Марк Таугер заперечив, що український Голодомор був зумисним. Своєю чергою, українські діяспорні вчені відгукнулись на цей виступ як на черговий випадок «широко розповсюджених подвійних стандартів», «твердої відмови науковців та журналістів ставити радянські й нацистські злочини супроти людства на один рівень». Виступ Таугера порівнювали зі спробами заперечень Голокосту²⁰. Згодом один дописувач до E-poshta стверджив, що за заперечення українського Голодомору як геноциду Таугер, а також Лін Віоля та Моше Левін мають «потрапити до купи гною пекла історії, зарезервованої за найбільш морально збанкрутілми брехунами і пропагандистами». Для нього такі погляди рівнозначні позиції тих, хто твердить, що «насправді ніхто не загинув у газових камерах Авшвіца»²¹. На вагомий аргумент Таугера, що Голодомор частково був спричинений зміною у способі, яким радянська влада обраховувала розмір врожаю²², діяспорні вчені і журналісти нічого не відповіли.

У діяспорних медіях частенько можна натрапити на заклики наслідувати приклад євреїв і створити детальніший та переконливіший нараторів українського голокосту. Часто робляться заяви (які відображають суперництво в інтенсивності віктомізації), що українці страждали не менше за євреїв. З численних прикладів наведу декілька. Лев Шанковський, під час дискусії за круглим столом 1960 р., де він заперечував існування українського антисемітизму, закликав, що «жиди мають бути для нас прикладом, як висвітлювати найновішу трагічну історію»²³.

¹⁹ Victor Borisow's Keynote Address at Commemoration // Ukrainian Weekly. 19 October 2003.

²⁰ Kuzio T. Denial of Famine-Terror Continues Unabated // RFE/RL Poland, Belarus, and Ukraine Report. no. 23 (12 June 2002).

²¹ Borisow P. So-called Omissions in the Ukrainian Famine Bibliography // E-Poshta. 22 May 2003. Борісов змішав цих учених в одній купі з радянськими пропагандистами Дагласом Тотлом (Douglas Toftle) та Джофом Коплоном (Jeff Coplon). Див. більш зважені коментарі Девіда Марпіза: Marples D. In Defence of the Ukrainian Famine Bibliography // E-Poshta. 22 May 2003.

²² Tauger M. B. The 1932 Harvest and the Soviet Famine of 1932–1933 // Slavic Review. Vol. 50, no. 1. Spring 1991.

²³ Про проблему антисемітизму в Україні // Свобода. 3 лютого 1960 р.

У 1980 р. у своєму листі до «Свободи» Джозеф Іванів питав: «Чи можемо ми подати імена винних, а також дати і місця з такою ж легкістю, як єbreї, коли їх питают про Голокост?»²⁴. Пізніше того самого року інший автор у «Свободі» заявив, що «український “Голокост” був не менш жахливий, ніж єbreйський»²⁵. На українсько-єbreйській конференції 1983 р. Ярослав Білінський також висловився на цю тему: «Ми мусимо нарешті написати фундаментальну історію української мартирології, яка за якістю принаймні б дорівнювала праці Гілберга»²⁶ про винищенння єbreїв²⁷. Коли у січні 2000 р. прем'єр-міністр Віктор Ющенко згадав про можливість створення музею Голокосту²⁸, Любомир Луцюк написав, що українцям потрібен «національний музей, присвячений пам'яті багатьох мільйонів українців, убитих протягом XX ст. ... Українці сьогодні потребують нагадування про велику ціну, яку їх предки заплатили за незалежність, так само як пам'ятають про це всі єbreї та закордонні офіційні особи, коли вони відвідують Яд Вашем в Ізраїлі»²⁹.

З-поміж інших помітних у діяспорі вікtimізаційних наративів слід назвати інтернування українців у Канаді під час Першої світової війни³⁰ та вигнання їх з території у південно-східній Польщі у 1947 році (акція «Вісла»)³¹.

Українське Канадське Товариство Громадських Свобід (УКТГС) виступало проти державної підтримки створення музею у Канаді, присвяченого виключно Голокосту. Голова дослідницької секції УКТГС, Любомир Луцюк, сформулював заперечення так: «Надалі жодного федерального, провінційного чи муніципального фінансування ... цьому проектові, поки не буде зроблено публічних запевнень, що пропонований Канадський Музей Прав Людини (Canadian Museum for Human Rights) буде всеохопним у своїй концепції і змісті. Чи включатиме цей музей, наприклад, постійну виставку про перші у Канаді операції національних інтернувань та їх травматичні наслідки для українців та інших

²⁴ Iwaniv J. Documentation of Our Holocaust Needed // Свобода. 30 March 1980

²⁵ Стасів-Дяченко Л. Новини з Ліги проти знеславлення українського імені // Свобода. 10 червня 1980.

²⁶ Мається на увазі Hilberg R. The destruction of European Jews. New York, 1961. Книга неодноразово перевидавалась. (Прим. пер.)

²⁷ Bilinsky Y. Methodological Problems. P. 387. Див. також: Round-Table Discussion. P. 483.

²⁸ Prime Minister Viktor Yuschenko's Address to Holocaust Conference // Ukrainian weekly. 19 March 2000.

²⁹ Luciuk L. Museum Must Recall All Who Were Killed // Ukrainian weekly. 16 April 2000. Інший лист на цю ж тему був різкішим: «Одна з останніх речей, якої потребує світ – ще один музей Голокосту. Це також найостанніша річ, якої потребує Україна». Harasymiw E. Is Ukraine's PM Merely Being PC? // Ukrainian weekly. 16 April 2000.

³⁰ УКТГС було засновано «у 1984 р. для спростовування наклепницьких звинувачень у тому, що українські військові злочинці отримали притулок у Канаді». Далі: «Уповноважена українсько-канадською громадою, щоб домовлятися про вчасну і чесну Українсько-канадську угоду про відцикодування за несправедливе інтернування українських канадців як “п’ятій колоні”, УКТГС організував симпозіуми, подав численні статті до канадської та української преси та широко розповсюджував інформаційні матеріяли ...» <http://www.uclca.ca/about/> (відвідано 21 травня 2003).

³¹ Declaration of the Ukrainian World Congress on the Occasion of the 55th Anniversary of «Akcja Wisla» in Poland, 12 April 2002 // E-Poshta, 22 May 2002.

европейців, несправедливо ув'язнених як “п'ята колона” у 1914–1920 рр.? І чи буде пропонована галерея Голокосту присвячена усім жертвам нацистської тиранії? Як щодо ще більшої кількості мільйонів тих, хто страждав під комуністичним гнітом, тих, що пішли в небуття чи за геноцидного Великого Голодомору – 1932–1933 рр. в Радянській Україні... чи на “ полях смерті” Пол Пота? Незважаючи на безперечну шляхетність тих, хто активно проводить цей проект, перш ніж лопати зачерпнуть першу грудку землі, ми мусимо мати підтвердження, що будь-який такий музей не буде свідомо чи несвідомо підносити страждання будь-якої однієї спільноти над іншими»³².

Перш ніж полишити цей аспект нашої теми, дозвольте мені відкрито з'ясувати свою позицію, сподіваючись, що так зможу принаймні уникнути деяких непорозумінь щодо неї. Я не стверджую, що Голодомор чи інші сюжети вік-тимізаційних наративів не заслуговують на історичні дослідження і роздуми, що на зло не слід звертати увагу, що пам'ять про померлих не слід вважати священною. Але я виступатиму проти використання цієї пам'яті як інструменту з метою накопичення політичного чи морального капіталу, особливо коли це робиться через спроби виключення з історичних досліджень та рефлексій подій, у яких українці були злочинцями, а не жертвами, коли «наше власне» зло не помічається, а пам'ять про інших померлих не трактується як священна. Є одна аналогія, яка, незважаючи на всі її хиби, доречна у моєму випадку. Я пишу тут так, як напевно писав би північноамериканський єрей, котрий співпереживає всі жахіття Голокосту, але водночас не може не висловити свого занепокоєння, спостерігаючи, як цю трагедію експлуатують задля різноманітних проектів чи то політичних, чи то пошуку ідентичності (наприклад, захист Ізраїлю), особливо коли це супроводжується ще й наративом виправдання (наприклад, політики супроти палестинців)³³.

* * *

Ставлення української діаспори до цієї гострої проблеми слід розуміти у контексті. Найбільше в обговореннях присутні західні українці (а з-поміж них

³² Museum Must Include All Victims (letter to the editor) // Winnipeg Free Press. 15 April 2003.

³³ Мирон Куropas, журналіст правих поглядів, який має колонку в «Ukrainian weekly», схильний критикувати єреїв з цього приводу: «Певні єврейські американські лідери сповнені рішучості підтримувати Голокост живим для того, щоб підтримувати “почуття провини”... Відчуваючи тут велику можливість для поглиблення американського усвідомлення єврейської жертвості, у цей процес вилились інші єврейські організації, науковці та індивіди. Відтоді Голокост став великим бізнесом. Він підтримує плато-спроможність єврейських організацій, продукує безліч книжок, статей, фільмів та оберігає Ізраїль від того, що його будь-коли будуть сприймати у непривабливому світлі». У словах Куropаса немає і сліду розуміння, що його критицизм щодо практик, які він закидає єреям, певною мірою може бути доречним і щодо української діаспори. Хоча він таки проводить зв'язок між Голокостом і Голодомором: «Впливове єврейське лоббі... переконало багатьох, що Голокост був винятково єврейським випадком... [Для цього лоббі] ствердити, що знищенню 7 млн українців більшовиками у голодоморі 1932–1933 рр. у Радянській Україні було напевно таким же злом, як і Голокост, є певною мірою гротескним приниженням вбивства 6 млн єреїв нацистами». *Kuropas M. B. The Demjanjuk Debacle Revisited. Ukrainian Weekly, 3 March 2002.* Подібні думки він висловлював і раніше: *Kuropas M. B. Manipulating the Holocaust. Ukrainian Weekly. 5 September 1999.* *Kuropas M. B. Holocaust Exploitation. Ukrainian Weekly. 20 August 2000.*

їхні нащадки – друге й третє покоління діаспори, народжені вже в Америці), які залишили Україну після Другої світової війни і які становлять групову мішень для інсінуацій та звинувачень у воєнних злочинах. Старше покоління було свідком масових убивств, здійснених НКВД влітку 1941 р., та добре пам'ятає про екстремізм у Вінниці в 1943 р. масових захоронень в'язнів, убитих НКВД у 1937–1938 рр. Воно також знало про брутальні методи радянської влади у боротьбі з УПА відразу по війні. Дехто з власного досвіду міг оповісти і про життя під нацистським пануванням у Райхскомісаріяті Україна, і майже всі знали когось, кого німці запротоколи у концтабори за належність до українського підпілля. З їхньої точки зору, те, що заподіяно українцям, було головним наративом війни.

Крім того, українська діасpora виступала і виступає супроти нерівного, на її думку, трактування нацистських і радянських злочинів супроти людства. Діасpora вважає несправедливим, що тільки нацистські і пов'язані з ними злочинці потрапили під суд за свої вчинки в Україні, але за вбивства не засуджено жодного члена колишнього радянського апарату. Прикладом того, що дратує і принижує діаспору, може служити стаття у британській «Guardian», яку потім поширила E-poshta. Стаття описувала якусь Басю Чайку, яка, за словами кореспондента «Guardian», «була завзятою комуністкою, яка засідала у військовому трибуналі, що засуджував на смерть “зрадників батьківщини” у Конотопі у 1940-х рр. Ось як говорить сама Бася Чайка: «Я була дуже радикально і безкомпромісно... Мені неодноразово доводилось підписувати смертні вироки...» Цю історію було подано у рамках інтернетівського проєкту, присвяченого відтворенню «життя у штетлах, східноєвропейських єврейських селищах, стертих з лиця землі за Голокосту». Як зауважив коментатор E-poshta, журналіст, «здається, не помічає того факту, що об'єкт його статті була екзекутором невинних людей в Україні»³⁴. УКТГС закликала провести розслідування щодо виявлення радянських військових злочинців у Канаді та депортувати «тих, хто брехав про свою минулу злочинну діяльність до приїзду в Канаду»³⁵.

Зрештою, діасpora вдалась до захисних заходів супроти того, що вона сприймає як наклепи на українців загалом у газетах та на телебаченні. Викриваються, інколи різкують (особливо в українських діаспорних електронних медіях), сенсаційні статті про гаданих «нацистських воєнних злочинців», які з'являються у провідних ЗМІ³⁶. Діасpora негативно зреагувала на телевізійний фільм «Голокост» (1978), оскільки він «зображенував українців як нацистських колаборантів, а не як жертв Третього райху»³⁷. Напевно, найбільш сумнозвісним випадком викривленого подання інформації щодо українців був сюжет «Потворне

³⁴ Guardian Article about a Jewish Communist «Hanging Judge» in Ukraine. E-Poshta. 7 January 2003.

³⁵ Ukrainian Canadians Call for Inquiry on Soviet and Communist War Criminals in Canada. UCCLA media release. 9 July 2002.

³⁶ У своєму листі від 27 вересня 2002 р., який поширювався у діаспорній електронній дискусійній групі «InfoUkes» (<http://www.infoukes.com/>), а також на «E-poshta», Віл Зузак (Will Zuzak) говорить про «негідників [pimps] у засобах новин, які продали свої душі індустрії Голокосту».

³⁷ Strike While It's Hot // Свобода. 27 April 1980.

обличчя свободи» у рамках програми «60 хвилин», який канал CBS показав у жовтні 1994 року³⁸.

* * *

Хоча у північноамериканській українській спільноті переважає заперечення випадків воєнних злочинів та однобічний погляд на українську віктимізацію, жодна спільнота не є монолітною, тож і в українській були і є кілька винятків з цього правила.

Одним із них був покійний Іван Лисяк-Рудницький, учений великої громадської відваги. Він піддав сумніву прийняття в діяспорній історіографії тезу, що бандерівський рух пройшов через демократичну трансформацію у другій половині 1943-го та у 1944-му роках. Об'єктом його особливої критики була ксенофобія ОУН, зокрема її ставлення до євреїв за Другої світової війни і «свідома кампанія “очищування терену” від польського населення»³⁹. На українсько-єврейській конференції 1983 року, у відповідь на заклик Ярослава Білінського до єврейських науковців досліджувати єврейську участь у злочинах сталінізму, Лисяк-Рудницький зауважив: «Кожен має спершу здійснити певне домашнє прибирання всередині своєї групи, українцям недоречно казати єврейським науковцям, що вони мають робити з єврейською історією. Це їхня проблема, нам слід вже почати прибирати у власному домі, а ми не є у цьому достатньо добрі»⁴⁰.

Марко Царинник підняв проблему українського антисемітизму часів війни у «Сучасності», тоді інтелектуально найповажнішому діяспорному часописі⁴¹. Він далі працює над цією темою і як науковець⁴², і як письменник (незавершений «Розлючені янголи»). Така позиція зробила його непопулярним серед діяспорного істеблішменту.

Греко-Католицьку Церкву в Україні за її некритичне ставлення до УПА критикувала сестра Софія Сеник. У своїй статті, опублікованій у часописі Інституції Кестона, «Religion, State & Society», вона зазначила: «Хоча деякі з її членів були без жодного сумніву ідеалістичними борцями за свободу, УПА також має на своєму рахунку численні вбивства цивільного населення та підпали, так само як нацистські і комуністичні військові формування». Уривки статті сестри Софії Сеник поширювались на E-poshta під заголовком «Злісний напад на Українську Католицьку Церкву». А щойно наведена цитата була виділена там жирним⁴³.

³⁸ Конгрес українців Канади видав детальний звіт про цей випадок: «“The Ugly Face of Freedom”: A Position Paper». Див. також: *Harasym T.* «60 Minutes»: An Anti-Ukrainian Scandal // Ukrainian Canadian Herald. December 1994, p. 8.

³⁹ Лисяк-Рудницький I. Націоналізм і тоталітаризм (Відповідь М. Прокопові) // Він же. Історичні есе. В 2 т. Київ, 1994. Т. 2. С. 495.

⁴⁰ Round-Table Discussion. P. 491.

⁴¹ Царинник М. Тільки і єсть у нас ворог – наше серце // Сучасність. 1984. № 10.

⁴² Berkhof K. C., Carynnik M. The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews: Iaroslav Stets’ko’s 1941 Zhyttiepys. Harvard Ukrainian Studies 23, no. 3–4 (1999). P. 149–184.

⁴³ Див.: Senyk S. The Ukrainian Greek Catholic Church Today: Universal Values versus National Doctrines // Religion, State & Society. Vol. 30. 2002. no. 4. P. 317–332. Цитати з неї

Я, своєю чергою, також відверто порушував питання української участі у винищенні євреїв за Другої світової війни⁴⁴.

Зрідка у листах до «The Ukrainian Weekly» з'являється розчарування панівним дискурсом. Микола Савицький (Nicholas Sawicki) висловив свої застереження з приводу статті «Експлуатація Голокосту» авторства Мирона Куропаса; назва, на його думку, «навряд чи відповідає газеті такої репутації»⁴⁵. Джордж Нестор заперечував супроти вживання деяких нових термінів на означення Голодомору, наприклад, «Голодомор-Геноцид» і «Голодомор-Голокост». «Обидва терміни [Голокост і Геноцид] доречно вживати щодо катастрофи, яка випала на долю європейських євреїв за Другої світової війни. Нам не слід мавпувати євреїв: це принижує і їх, і нас»⁴⁶.

* * *

Із відкриттям колишніх радянських архівів діяспорі усе важче заперечувати, що українські шупо, поліція та українські націоналістичні формування здійснювали воєнні злочини. Зокрема, фундаментальне дослідження довело участь української поліції у винищенні євреїв у Східній Галичині⁴⁷. З'явилася також монографія, присвячена українській і білоруській поліціям, у якій детально розглянуто їхні злочини⁴⁸. Жорстокість УПА у стосунку до цивільних висвітлено у близьких, ґрунтовних щодо архівної бази, розвідках Джефрі Бурдса⁴⁹, який саме працює над книгою з історії УПА, де б було переглянуто деякі загальноприйняті погляди. Володимир Сергійчук опублікував том документів про ОУН і УПА, очевидно прагнучи подати націоналістів у привабливішому світлі, а проте він включив документ одного з відділів УПА, у якому той рапортував про винищенні польські села навесні 1943 р.⁵⁰. З поглибленим вивченням архівів такої

поширилося на E-poshta 21 березня 2003 року. Увагу E-Poshta на статтю звернув Тарас Кузьо. Крім уривків, було подано й e-mail редактора «Religion, State & Society» на випадок, якщо читачі захочуть виразити своє ставлення безпосередньо йому.

⁴⁴ *Himka J.-P. Ukrainian Collaboration.*

⁴⁵ *Sawicki N., Ethnic Tensions and Wise Decisions. Ukrainian weekly. 3 September 2000.* Стаття Куропаса цитувалась вище.

⁴⁶ *Nestor G. A. Famine Terminology Is Problematic. Ukrainian Weekly. 18 May 2003.*

⁴⁷ *Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens.* München, 1997. S. 148, 217–219, 260, 366.

⁴⁸ *Dean M. Collaboration during the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–1944.* New York, 2000. Див. також зауважи до цієї книги у моїй рецензії – Review of: *Dean M. Collaboration during the Holocaust: Crimes of the Local Police in Belorussia and Ukraine, 1941–44*, in *Polin* 16 (2003): 546–248.

⁴⁹ *Burds J. AGENTURA: Soviet Informants' Networks and the Ukrainian Rebel Underground in Galicia, 1944–1948 // East European Politics and Societies* 11, no. 1 (Winter 1997): 89–130. *Burds J. Gender and Policing in Soviet West Ukraine, 1944–1948 // Cahiers du Monde russe* 42/2, no. 3–4 (April–December 2001): 279–319. Див. веб-сторінку Бурдса, де ці статті є у вільному доступі: <http://www.history.neu.edu/fac/burds/burds.html>.

⁵⁰ «В с. Кути Шумського району спалено цілу польську колонію (86 дворів), а населення винищено за співпрацю з гестапо і німецькою владою. ... У Вербському районі спалено польську колонію Нову Новицю (40 дворів) за співпрацю з німецькою владою. Населення знищено. ... За активну співпрацю з німцями в тому ж селі [с. Бігаль Деражнянського району] знищено польську колонію». *Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали.* Київ,

інформації напевно з'являтиметься щораз більше. Звісно, у більшості випадків результати наукових досліджень повільно інтегруються в колективну пам'ять. Але процес ще більш ускладнюється, якщо отримані результати нелегко узгодити з наративом, який уже існує.

З огляду на останні дослідження важче стало обстоювати невинність української національної ідеології. Зараз уже ясно, що український націоналізм у Галичині вже наприкінці XIX ст. досить активно переймав мову і логіку тогочасного расистського дискурсу⁵¹, розвинувши також досить складний антиєврейський дискурс⁵². У міжвоєнній західноукраїнській пресі регулярно з'являлися антисемітські статті⁵³. Під час війни один із лідерів ОУН(б), Ярослав Стецько, висловив свою підтримку щодо елімінаційного антисемітизму нацистського штибу⁵⁴. В іншому місці я детально описував інший випадок – навесні 1943 року одній із найліпших газет під німецькою окупацією, «Краківські вісті», було поставлено завдання опубліковати серію оригінальних (тобто не передруків) антисемітських статей. Газета спромоглася залучити для цього кількох політичних фігур, включаючи і тих, які стали впливовими у північноамериканських діаспорних медіях опісля війни: Анатоль Курдицький, який редагував «Вільне слово» (Торонто), «Новий шлях» і «Поступ» (Вінніпег); Лука Луців, багатолітній редактор «Свободи»; Олександр Мох, який керував видавництвом «Добра книжка» (Торонто)⁵⁵. Від 1920-х західноукраїнський націоналізм плекав безжальність супроти національних ворогів: вороги мали бути знищені, а не пробачені; сильний мав розчавити слабшого⁵⁶. Український націоналізм між війнами та за війни, без сумніву, був відмінний від нацизму, але він виріс з деяких спільніх імпульсів і призвів до бівств.

* * *

На діаспору давно чекає болісна, але чесна оцінка української участі у воєнних злочинах. Після 1945 року деякі суспільства зіткнулися з темними сторінками свого минулого і досі перебувають у пошуку відвертих відповідей

1996. С. 311–312. Див. також: Ільюшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). (Київ, 2000); Snyder T. The Reconstruction of Nations: Poland, Ukraine, Lithuania, Belarus, 1569–1999. New Haven & London, 2003.

⁵¹ Див.: Zayarnyuk A. Framing the Ukrainian Peasantry in Habsburg Galicia, 1846–1914 (With a Focus on the Sambir Area) PhD thesis: University of Alberta, 2003, розділ 8.

⁵² Himka J.-P. Ukrainian-Jewish Antagonism in the Galician Countryside during the Late Nineteenth Century. Ukrainian-Jewish Relations / Ed. Potichnyj and Aster. P. 111–158.

⁵³ Redlich S. Jewish-Ukrainian Relations in Inter-War Poland as Reflected in Some Ukrainian Publications. Polin. 1998. No. 11. P. 232–246.

⁵⁴ Berkhof and Carynnyk, The Organization of Ukrainian Nationalists and Its Attitude toward Germans and Jews.

⁵⁵ Himka J.-P. «Krakivski visti» and the Jews, 1943: A Contribution to the History of Ukrainian-Jewish Relations during the Second World War // Journal of Ukrainian Studies. Vol. 21. No. 1–2 (Summer–Winter 1996). P. 81–95. Я утримався від того, щоб назвати Анатоля Курдицького у тій статті, оскільки на той час він був ще живий (див. р. 88.) Його некролог з'явився в «Ukrainian Weekly» (15 July 2001), згодом (2 September 2001) про нього тепло написав Р. Хомяк.

⁵⁶ Radziejowski J. Kształtowanie się oblicza ideowego radykalnego nacjonalizmu ukraińskiego (1917–1929) // Grzeskowiak-Turczyk E., red. Polska – Polacy – mniejszości narodowe. Wrocław, 1992. S. 317–318.

на питання «що нам робити з своєю історією». На згадку спадають насамперед німці, а віднедавна і французи. Вихід «Сусідів» Яна Гроса викликав самокритику у Польщі щодо ставлення і дій поляків супроти євреїв у часі війни і відразу опісля неї. Обговорюючи книжку Гроса, Джанін Голц зазначила: «...якщо полька-неєврейка вважає Шопена за частку власної колективної спадщини, вона також має визнати [як частку тієї самої колективної спадщини] вагомі акти насильства і жорстокостей. Для Гроса вибір лише позитивних дій як елементу національної ідентичності не вимагає великих зусиль і не є чесною позицією щодо власної фактичної колективної ідентичності»⁵⁷. Я б не заходив тут аж так далеко, але тільки тому, що не поділяю концепцію «фактичної колективної ідентичності». Я б сказав, що необхідно розбудовувати більш складну, не таку зручну колективну пам'ять. Це напевно не влаштовуватиме всіх, та принаймні у ній повинен залишатися простір для тих, хто хоче зберегти свій зв'язок з українською ідентичністю і водночас вийти за межі риторики заперечення й віктимізації, яка набуває щораз більш набридливого і порожнього звучання. Ми потребуємо здорової колективної пам'яті, яка б спиралася на правду.

Окрім того, українська діаспора повинна, так би мовити, простягнути руку Іншому і спілкуватися з ним. Лише самокритичний аналіз і переоцінка власних дій зможуть відкрити двері до примирення та вироблення такого розуміння минулого, яке зможуть разом поділяти українці, євреї та поляки. В іншому разі ситуація залишатиметься такою, якою вона є сьогодні, коли маємо кілька конкурентних герметичних наративів стосовно того, що сталося за війни. Український діаспорний наратив, який і так ніколи не був дуже переконливим для сторонніх, тепер ще менше здатен справляти вплив. Настав час піднати ревізії та, що пам'ятаємо.

John-Paul HIMKA
War Criminality:
A Blank Spot in the Collective Memory of
the Ukrainian Diaspora in North America

Anyone who consults the media, especially the electronic media, of the Ukrainian diaspora in North America cannot but be struck by its obsession with the issue of suspected war criminals. The search for war criminals is presented as a witch hunt, harming almost exclusively innocent people and tarnishing the reputation of Ukrainians as a whole. There is almost no attempt, however, on the part of the Ukrainian diaspora to confront the issue of war criminality in a less defensive and soul-searching manner. Instead, even well documented war crimes, such as the mass murder of Poles in Volhynia, have been referred to as «alleged», and the cooperation of the Ukrainian auxiliary police in the execution of the Jews has also been questioned. The diaspora uses a double standard in discussing war crimes and crimes against humanity perpetrated by Ukrainians as opposed to those perpetrated against Ukrainians. The opening of Soviet archives makes it intellectually more difficult for the diaspora to remain in denial concerning war criminality. A painful yet honest assessment of Ukrainian participation in wartime atrocities is long overdue for the diaspora.

Авторизований переклад з англійської Ернеста Гайдела

⁵⁷ Holc J.P. Working through Jan Gross's «Neighbors» // Slavic Review. Vol. 61, no. 3 (Fall 2002). P. 465.